

Pokušení humanismu bez Krista – papež František a Dostojevskij

Pavel Ambros

V letošním roce slavíme dvě stě let od narození velkého ruského spisovatele Fjodora Michajloviče Dostojevského (11. listopadu 1821) a sté čtyřicáté výročí jeho úmrtí (9. února 1881). Může se zdát, že jeho svět je nám vzdálen. Přesto jeho texty popisují něco, co obnažují náklonnosti naší odcházející epochy. Jeho prorocký vhled nás nepřestává zasahovat ani dnes, ba dokonce se do nás prolamuje mnohem hlouběji než to, co se děje na povrchu našich dnů.¹ Tímto způsobem čte Dostojevského i papež František, vždy znovu jej nechá vystoupit, jedná-li se o další směřování světa a naplnění prorocké role církve. Důkazem toho je nejnověji i jeho proslov k členům Ekumenické rady církví v Bratislavě dne 12. 9. 2021.² O den později ruského romanopisce opět připomenul v katedrále sv. Martina při setkání se slovenskými biskupy, kněžími, bohoslovci, řeholnicemi a řeholníky. Odkazem na Dostojevského otevřel jeden důležitý aspekt synodální cesty v Evropě: „Formovat lidi ke zralému a svobodnému vztahu s Bohem.“³ Proč je to nutné dnes? Ne kvůli epochálním změnám, nýbrž kvůli změně epochy.⁴ Papež je čtenářem pozorným, svědomitým a pečlivým, navíc s obsáhlým, pro Evropana poněkud

¹ V roce 2021 se objevilo více studií k tématu vztahu Dostojevského a papeže Františka; tato studie nereflexuje ty, které byly publikovány po zaslání článku k recenzi (17. 9. 2021), například Ary Waldir Ramos Díaz, „Fiódor Dostoyevski y el Papa Francisco: ¿Quién tiene miedo a ser libre?,“ <https://es.aleteia.org/2021/11/11/fiodor-dostoyevski-y-el-papa-francisco-quien-tiene-miedo-a-ser-libre/> [zveřejněno 11. 11. 2021, cit. 31. 12. 2021], který podobně reflektuje návštěvu papeže Františka na Slovensku.

² KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, „Príhovor Svätého Otca pred členmi Ekumenickej rady církví,“ <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20210912025> [zveřejněno 12. 9. 2021, cit. 13. 9. 2021].

³ KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, „Príhovor Svätého Otca v bratislavskej katedrále svätého Martina,“ <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20210913115> [zveřejněno 13. 9. 2021, cit. 14. 9. 2021].

⁴ PAPA FRANCESCO, „Sogno una Chiesa inquieta,“ *L'Osservatore Romano*, 155/256, 11. 10. 2015, s. 5. V projevu na Italském církevním sněmu v katedrále ve Florencii dne 10. listopadu 2015 načrtává vizi *nového humanismu* v Kristu Ježíši: „Dnes neprožíváme epochu změn, nýbrž změnu epochy.“

odlišným kulturním zázemím. Cestu k Dostojevskému mu otevřel zcela křesťanský zakoreněný Evropan, Romano Guardini.⁵ U něho se učil naslouchat jazyku, aby mohl sloužit Slovu. Nepovažuje roli služebníka Slova za něco, co umenšuje zprostředkovatele samého. Zpřístupňuje určitý hlubší rozsah rejstříku citlivosti ke všemu, co se stává událostí lidských dějin otvírající otázky smyslu dovršení všeho ve slávě Boží. Proto se stává předjímání budoucího součástí lidské humanity. Rozvíjí širší paletu či bohatší škálu dialogu s humanismem nejdříve v sobě samém, aby napomáhal rozšiřovat tuto schopnost vnímání i druhým. Aplikuje zde princip nadřazenosti času nad prostorem s odvoláním se na tohoto německého teologa.⁶ Čas totiž směřuje v dějinách spásy k bodu, kdy Bůh bude „všechno ve všem“ (1Kor 15,28). Dovršení je již přítomné v podřízenosti Krista, vrcholném projevu lidské svobody Ježíše, pravého Boha a člověka.⁷ Dostojevskij stojí před modernou (obdobím odhalování Já), papež František před *posthumánní budoucnosti* (obdobím rekonstrukce Já).

Cílem příspěvku je proto blíže vymezit model teologického uvažování současného papeže na příkladu jeho interpretace náboženského myšlení ruského spisovatele. Užívá ji při hlásání evangelia. Podle římského biskupa zastává zprostředkující roli mezi kulturní formou, významem a úlohou náboženství a evangeliem ohlašujícím Kristův příchod ve slávě, dovršení díla spásy. Průsečky christologické konvergence u Dostojevského a papeže Františka jsou reflektovány z pozice teologické analýzy kultury, kdy otázka, jak přistupovat dnes k *depositum fidei* (například k tématu tajemství Kristovy osoby v jeho boholidství), mění papež v otázku hledání dnešní podoby hlásání pokladu víry (*dogma explicitum*). Přiblížíme proto prameny jeho přístupu k teologii a na příkladu analýzy jeho textů chceme následně představit některé systematické poznatky na toto téma včetně dopadů na obsah a způsob zprostředkování spásy člověku *posthumánní doby*, v epoše pokusů „vytvořit nový typ

⁵ Jorge Mario BERGOGLIO, „Necesidad de una Antropologia Politica: Un Problema Pastoral,“ in *Reflexiones en Esperanza*, Buenos Aires: Ediciones Universidad del Salvador, 1992, s. 270–299, zde s. 298–299; srov. Austin IVEREIGH, *Papež reformátor*, Praha: Triton, 2016, s. 211–212.

⁶ Srov. Papež FRANTIŠEK, *Evangelii gaudium. Radost evangelia. Apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě*, 224, Praha: Paulínky, 2014, s. 138.

⁷ Srov. pražskou přednášku kard. Josefa Ratzingera ze dne 30. března 1992: Joseph RATZINGER, „Aby Bůh byl všechno ve všem. O křesťanské víře ve věčný život,“ *Teologické texty* 17, č. 1 (2006): 2–6.

člověka, jímž odkazuje na určitou *ideologickou dimenzi*, podle níž si člověk nárokuje stanout na místě Stvořitele.“⁸

1. KULTURNÍ KAPITÁL JORGE MARIA BERGOGLIA

Kulturní kapitál budoucího papeže vytvářelo prostředí pro italské emigranty typické: tvořivá menšina, jež svoji pospolitost prohlubovala bohatým kulturním životem v rodinách a ve svých profesních i zájmových spolcích. Vzpomínky na toto období mládí jsou pro papeže nepochybně silné, takže je schopen o hudbě, filmu a literatuře hovořit nejen nadšeně, ale i zasvěceně. Papež nejenže rád poslouchá Bacha,⁹ Mozarta,¹⁰ Beethovena¹¹ a Wagnera;¹² má vyhraněný názor na nejlepší nahrávky jejich děl, a to názor podle hudebních kritiků velmi zasvěcený.¹³ Nejenže považuje

⁸ KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY, *Instrukce Dignitas personae o některých otázkách bioetiky*, 27, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2009, s. 33; srov. Maurizio P. FAGGIONI, „Post-umanesimo,“ in *Nuovo Dizionario Teologico Interdisciplinare*, Bologna: EDB, 2020, s. 571–576. Posthumanismus je „ideologie, která předpokládá převratnou změnu světa zaměřenou na člověka za účelem vytvoření prostoru novým formám humanity rozvíjené na základě nových technologií, umělé inteligence a racionalizace. (...) Technologie se stává zdrojem spásy člověka. (...) Je chápána jako božsko-spirituální síla.“ (Heidi A. CAMPBELL, „Posthuman“, *The science and Religion Primer*, Grand Rapids: Baker Academic, 2009, s. 177–178).

⁹ J. S. Bach, Matthäus-Passion, BWV 244, Pt. 2: No. 39, Aria, *Erbarme dich, mein Gott* v podání Stephanie Blythe a Emmanuella Haïma.

¹⁰ W. A. Mozart, Mass in C Minor, K. 427: *Et incarnatus est* v podání Louise Langrée; Piano Concerto No. 20 in D Minor, K. 466: I. Allegro v podání rumunské pianistky Clary Haskil, Orchestre Lamoureux, Igor Markevitch.

¹¹ L. van Beethoven, Leonore Overture No. 3, Op. 72b v podání Vídeňských filharmoniků.

¹² R. Wagner, Parsifal, Act III: Ich sa sie welken, *Karfreitagszauber* (Parsifal) v podání Ramona Vinaey, Hanse Knappertsbusche; *Götterdämmerung*. Dritter Aufzug – Zurück vom Ring v podání milánské La Scaly, v podání Vittora Venezianiho, Wilhelma Furtwänglera a Ludwiga Webera.

¹³ Jak poznamenal Damian Thompson (zkušený hudební kritik i papežský kritik), „tento výběr prozrazuje vytržený vkus a nespočet hodin pečlivého poslechu. Ty může hudbě věnovat pouze člověk, jenž si velmi cení krásy a dbá na nejvyšší umělecké standardy“. (Damian Thompson, „The mystery of Pope Francis’s infallibly good taste in classical music,“ <https://www.spectator.co.uk/podcast/the-mystery-of-pope-francis-s-infallibly-good-taste-in-classical-music> [zveřejněno 25. 3. 2021, cit. 13. 9. 2021]). V tomto duchu byla velmi dobře zorganizována jeho návštěva v USA (srov. Mark BENEDETTI, „A Classical Music Listeners’ Guide to Pope Francis’ Visit,“ <https://www.wqxr.org/story/classical-music-guide-pope-francis-visit> [zveřejněno 22. 9. 2015, cit. 12. 9. 2021]).

Wilhelma Furtwänglera za vrcholného interpreta Wagnerova cyklu oper Prsten Nibelungův, ale tvrdí, že živé nahrávky z La Scaly z roku 1950 jsou lepší než nahrávky pořízené pro italský rozhlas v roce 1953. A má pravdu. A to již pomíjíme populární díla spojující italský národní živel s Novým světem, povýtce Argentinou a hispánským světem.¹⁴ Důvěrný vztah, jenž si Bergoglio obratně vybudoval s komunitou italských i španělských věřících v době svého pastoračního působení, a nejen s ní, odhaluje v nevídané zevrubnosti ze svého osobního života v interview, jenž světil Antoniu Spadarovi.¹⁵ Je založen na jeho vizi *lidové kultury* a *teologie kultury*.¹⁶ Italská literatura,¹⁷ literatura vůbec,¹⁸ film¹⁹ a výtvarné umění,²⁰ to jsou hlavní oblasti jeho zájmu. Ovšemže nelze opomenout jeho jezuitskou formaci.²¹

Zmiňme dále i to, že se Bergoglio stal ordinářem pro věřící východního ritu v Argentině. Kromě katolických Arménů, melchitů a maronitů

2021)) nebo pečlivě vybraný dar pro papeže od kancléřky Angely Merkelové (CD-box Beethovena pod vedením Wilhelma Furtwänglera).

14 Papež výslovně jmenuje operu G. Pucciniho Turandot (Act 3: *Diecimile anni al nostro Imperatore... Padre augusto*) v podání Dame Joan Sutherlandové, Johna Alldise Choira a londýnské filharmonie pod vedením Zubina Mehty; tango Carlose Gardela *Por una Cabeza* (Parfum de femme) na slova Alfreda Le Pery, syna italských přistěhovalců, tragicky zahynulých v roce 1935; tango Danza Maligna v podání zpěvačky Azuceny Mazaniové.

15 Antonio SPADARO, „Intervista a Papa Francesco,“ *L'Osservatore Romano*, 153/216, 21. 9. 2013, s. 5–8.

16 Srov. k této problematice Pavel AMBROS, „Emilce Cuda: Leggere Francesco: Teologia, etica e politica [recenze],“ *Studia theologica* 21, č. 2, (2019): 225–235.

17 „Manzoni mi toho dal hodně. Moje babička mě v dětství naučila nazpaměť začátek této knihy: ‚To rameno jezera Como, které se v poledne stáčí mezi dvěma nepřerušnými řetězy hor‘ (...).“ (SPADARO, „Intervista a Papa Francesco,“ s. 8)

18 „Oblíbil jsem si spoustu různých autorů. Mám velmi rád Dostojevského a Hölderlina. (...) Také Anche Gerard Manley Hopkins se mi velmi líbil.“ (SPADARO, „Intervista a Papa Francesco,“ s. 8)

19 Výslovně jmenuje italskou herečku Annu Magnani, významnou představitelku italského neorealismu, a Alda Fabriziho, zásadní osobnosti, pokud jde o zobrazení mentality Říma ve filmu; dále Felliniho *La strada* (1954) a film režiséra Roberta Rosselliniho *Roma città aperta* (1945). (SPADARO, „Intervista a Papa Francesco,“ s. 8)

20 Italský představitel *tenebrismu* a *naturalismu* v malířství 17. století Caravaggio (Michelangelo Merisi) a židovský rusko-francouzský malíř Marc Chagall.

21 Phillip BERRYMAN, „The Argentine and Latin American Background of Pope Francis,“ *American Catholic Studies* 127, č. 2 (2016): 55–70; důvody sporů a útoků proti Bergogliovi objasňuje Jeffrey L. KLAIBER, *Los jesuitas en América Latina, 1549–2000. 450 años de inculturación, defensa de los derechos humanos y testimonio profético*, Lima: Universidad Antonio Ruiz de Montoya, 2007.

se zde nachází početná skupina ukrajinských řeckokatolíků a nepočetná komunita ruských katolických věřících byzantského obřadu.²² S touto komunitou měl těsné vztahy, jež jej přivedly k hlubšímu zájmu o křesťanský Východ.

A konečně, při svém několikaměsíčním studijním pobytu ve Frankfurtu nad Mohanem (1986, *Philosophisch-Theologische Hochschule Sankt Georgen*) se zajímal o německého teologa Romana Guardiniho, o němž nacházel v Sankt Georgen bohaté materiály. Jeho rozpracovaná disertační práce o jeho stěžejním filozofickém díle *Protiklad – studie k filosofii živého a konkrétního*²³ zůstala nedokončena. Co papeže Františka na Guardinim fascinovalo?²⁴ Dvě skutečnosti: a) italské kořeny tohoto německého teologa († 1968); b) křesťanská existenciální interpretace světských básníků a spisovatelů, jako byl Rilke nebo Dostojevskij.²⁵ Zde můžeme hledat kořen trvalého a ustavičně se prohlubujícího zájmu papeže Františka o Dostojevského.²⁶

2. BERGOGLIOVA CESTA K DOSTOJEVSKÉMU – ROMANO GUARDINI

Studie o Dostojevském představuje pro Guardiniho zkušební pole jeho filozofické metodologie.²⁷ Jím navržený přístup představuje skutečný

²² Jedná se o tři skupiny: Mision Catolica Rusa & Rumana v Buenos Aires; Monasterio de la Transfiguracion v Pigue – Buenos Aires Province; Centro Bizantino Nuestra Señora de Vladimir ve městě Campana; srov. Angel SANTOS HERNÁNDEZ, „Ortodoxos y católicos de rito oriental en America,“ *Iglesias de oriente*, Santander: Sal Terrae, 1963, s. 139–167.

²³ Romano GUARDINI, *Der Gegensatz. Versuche zu einer Philosophie des Lebendig-Konkreten*, Mainz: Matthias-Grunewald, 1925.

²⁴ Srov. PAPA FRANCESCO, *Nei tuoi occhi è la mia parola. Omelie e discorsi di Buenos Aires 1999–2013*, Milano: Rizzoli, 2016, s. XIX; *Discovering Pope Francis. The roots of Jorge Mario Bergoglio's thinking*, ed. Brian Y. Brian – Thomas L. Knoebel, Collegeville: Liturgical Press, 2019, s. 93–95, 104–106.

²⁵ Romano GUARDINI, *Religiöse Gestalten in Dostojewskijs Werk*, Leipzig: Jakob Hegner, 1939; Romano GUARDINI, *Hölderlin. Weltbild und Frömmigkeit*, Leipzig: Jakob Hegner, 1939.

²⁶ Srov. José Luis NARVAJA, „Il concetto “mitico” di popolo. Papa Francesco lettore di Dostoevskij,“ *La Civiltà Cattolica* 169/3 [4033] (2018): 14–26, zde s. 14.

²⁷ Podrobně Luigi CASTANGIA, *Religiöse Gestalten in Dostojewskijs Werk. Romano Guardini Interpretation des russischen Schriftstellers*, Dresden: Technische universität Dresden, 2010 [Dissertatio].

přínos k pochopení románů a ostatních textů Dostojevského. Vzniká vzájemná interakce, v níž interpret osvětluje dílo spisovatele, jenž zase přispívá k rozvoji samostatného uvažování. Guardiniho práce o protikladech vyšla v roce 1925, zatímco své eseje o Dostojevském psal v letech 1930–1931. Ale jeho první kniha (*Protiklad*) je již plně promyšlena z této postupně nabývané znalosti, nicméně velké romány nabízely mysliteli výjimečnou příležitost k prohloubení a ověření zvolené metody.²⁸ Struktura myšlení, jež si přitom osvojil, se později objevuje všude. Guardini uvažoval v této polaritě: Dostojevskij – Východ, Dante – Jih, Pascal – Západ, Kierkegaard – Sever. Vnímá je jako protiklady. Například autor *Božské komedie* (dokonale komponovaný celek) uzavírá středověk, zatímco Dostojevskij (vše pronikající chaos) již vidí Západ moderní doby. Guardini to vyjadřuje takto:

V ruské duši se skrývají možnosti života, jež v podstatě západního člověka nejsou přítomny. Vnitřní život člověka ze Západu se často značně vychyluje směrem k okrajovým zónám. Extrémy zde však vždy zůstávají pružně spojeny se směrovým a normativním středem. Tam, kde západní duše v posledním kolísání pomalu odumírá, ruská duše začíná kolísat více než kdy jindy. Pohybuje se v extrémních mezích bez správného regulačního média. Poté, co se duše Západu ztratila daleko od centra v periferní zóně, působí na ni ruský vnitřní život jakousi magickou přitažlivostí. Ruský člověk se blíží k ústřednímu bodu zájmu Západu. Jeden extrém ruské náboženské existence je prostoupen Bohem, druhý ateismem.²⁹

Možná můžeme Guardiniho úvahy aplikovat na naši dobu a snažit se objevit Boží ruku v současných událostech. Snad bychom tedy mohli poznat, že Bůh nám ve své moudrosti poslal do bohaté Evropy hladového, abychom mu dali najíst, žízňového, abychom mu dali napít, cizince, abychom ho přijali, a nahého, abychom ho oblékli. Historie to prokáže: pokud jsme lidem, jistě je přijmeme jako své bratry; pokud jsme jen skupina více či méně organizovaných jedinců, budeme v pokušení zachránit si nejprve vlastní kůži, ale nebudeme mít kontinuitu.³⁰

²⁸ Podrobněji o vztahu papeže Františka a Guardiniho srov. Pavel FRÝVALDSKÝ, „Protiklady života a katolická jednota. Romano Guardini v myšlení papeže Františka a Benedikta XVI.,“ *MKR Communio* 4 (2018): 63–82, především 68–73.

²⁹ Romano GUARDINI, „Die religiöse Existenz in Dostojewskijs großen Romanen,“ *Die ersten Salzburger Hochschulwochen 3. bis 22. August 1931. Aufriss und Gedankengänge der Vorlesungen*, ed. Alois Mager, Salzburg: Anton Pustet Verlag, 1931, s. 157.

³⁰ PAPA FRANCESCO, „L'Europa ricca accoglia i fratelli affamati,“ *L'Osservatore Romano*, 155/261, 14. 10. 2015, s. 8.

V tomto intelektuálním rozpoložení se papež František naučil pohybovat. Z tohoto hlediska přistupme k četbě první ukázky z díla Dostojevského:

(...) celý svět je odsouzen k zániku na jakousi strašlivou, neslýchanou a nevídanou morovou ránu (...). Objevily se jakési nové mikroskopické trichiny, napadající lidské organismy. Ve skutečnosti to však byli duchové obdaření rozumem a vůlí. Lidé, kteří jimi byli napadeni, dostávali okamžitě záchvaty zuřivosti a šilenství. Avšak dosud nikdy se lidé nepokládali za tak rozumné, nikdy si nebyli tak jisti svou pravdou, jako se to zdálo nakaženým. Nikdy se jim nezdály jejich soudy, jejich vědecké závěry, jejich víra i mravní zásady tak neotřesitelné. (...) Všichni byli pobouřeni a nechápali jeden druhého, každý byl přesvědčen, že jedině on má pravdu, a trápil se při pohledu na ostatní. (...) Lidé nevěděli, koho a jak soudit, nemohli se dohodnout, co mají pokládat za zlo a co za dobro. Nevěděli, koho vinit a koho hájit. V nějakém nesmyslném vzteku se navzájem vraždili. (...) Byla ochromena i nejjednodušší řemesla, protože každý navrhoval své myšlenky a svá zlepšení a lidé se nemohli dohodnout; bylo ochromeno i zemědělství. (...) Vypukaly požáry, šířil se hladomor. Všecko podléhalo zkáze. Epidemie sílila a šířila se dál a dál. Zachránit se mohlo jen několik lidí na celém světě, několik čistých a vyvolených, kteří byli předurčení, aby založili nový lidský rod a nový život, aby obnovili a očistili zemi, ale nikdo ty lidi nikde neviděl, nikdo neslyšel jejich řeč ani hlas.³¹

Toto není fiktivní popis toho, co se v posledních dnech děje s pandemií a zmatkem nad tisíci výklady jejích příčin a únavnými polemikami o opatřeních, jimiž se proti ní bojuje. Není to ani přehnaný popis nedávné politické krize. To je duchovní realita světa: minulého, přítomného i budoucího. Do této doby „post“ směřuje papež univerzální církev, celý Boží lid.³²

3. NENÍ-LI BOHA, VŠE JE DOVOLENO

Výše citovaný úryvek je vzat z románu Dostojevského. Načrtává poslední sen Raskolnikova, mladého hrdiny románu *Zločin a trest*, člověka rozpolceného (раскол = štěpení, rozkol). Považuje se za výjimečnou bytost, pro niž zákony neplatí. Věří, že je může porušovat, dokonce i ospravedlňovat vraždu. Zabíjí, aby vybuodoval lepší svět. Ve své podstatě není veskrze „zlým“ mladíkem. Zlá je myšlenka, jež se ho zmocnila jako nemoc.

³¹ Fjodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Zločin a trest*, Praha: Akademie věd, 2004, s. 584–585.

³² Srov. Heidi A. CAMELL, „Come la chiesa online, durante la pandemia da covid-19, ha fatto spazio a una visione del mondo posthumana,“ *Concilium* 57, č. 3 (2021): 58–71.

Tento „virus“ ho staví na jakousi vynucenou cestu, na níž se tím více vzdaluje realitě, čím více je přesvědčen, že má pravdu. Činy, jež podniká pro dobro lidstva, ho vedou až k tomu, že zabíjí ve jménu své absolutní svobody. Není to „virus“ z vnějšku, jenž infikuje člověka. Je *uvnitř nás samotných*, v pojetí svobody, jak ji rozumíme a prožíváme.

Tragédie rozštěpenosti je postupně odhalována v dialogích, v nichž „vlastnictví pravdy“ (*ideologie*) se mění v nenávist k druhému; nikdo nedokáže z našich myslí odstranit příslib lepšího světa, jenž člověka v jeho očích opravňuje ke zrušnému zneužívání svobody. Obvyklá kritéria posuzování se vytrácí, nemají žádnou hodnotu. Tzv. *svoboda silnějšího* vychází z *kultury smrti* (slovníkem sv. Jana Pavla II.) a paradoxně ji rozvíjí do *diktatury relativismu* (v pojetí Benedikta XVI.). Papež František promlouvá prorocky k přicházející posthumánní době, a proto hovoří o *kolonizačních ideologiích*,³³ jež jsou zdrojem rozštěpení na bohatší bohaté a chudší chudé. Ospravedlňuje je. Podle papeže existují tři ukazatele kulturní a ideologické kolonizace: „Odstranění svobody, zrušení paměti a indoktrinace mládeže.“³⁴ Bez dalšího předpokládáme, že nikdo z nás přece nemůže být typem Raskolníka. Nejsme schopni pojmenovat rozštěpení způsobené lpěním na hodnotách nebo zapříčiněné absolutním relativismem. Jedno i druhé prohlubuje odcizení a sterilní opozici mezi těmi, kdo se omezili na odsouzení chudého studenta Raskolnikova, a těmi, kteří ho ponechali bez možnosti vykoupení. Dostojevskij pozvedá periferii, když nechává prostitutku Soňu promluvit o vzkříšení:

Náhle vedle sebe spatřil Soňu. Neslyšně se přiblížila a usedla vedle něho. (...) Oči se jí rozzářily nesmírným štěstím; ano, pochopila a už nepochybovala, že ji miluje, že ji nekonečně miluje, že se nakonec dočkal.

Oba chtěli něco říct, ale nemohli. Oči měli plné slz. Oba byli bledí a přepadlí, ale jejich nezdravé a bledé tváře už ozařoval odlesk nové budoucnosti a úplného vzkříšení k novému životu. Vzkřísila je láska, srdce každého z nich bylo nevyčerpatelným pramenem života pro srdce druhého.³⁵

³³ KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, „Průhovor Svätého Otca po stretnutí s prezidentkou SR Zuzanou Čaputovou,“ [https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20210913106 [zveřejněno 13. 9. 2021, cit. 14. 9. 2021].

³⁴ PAPA FRANCESCO, „La forza delle donne,“ *L'Osservatore Romano*, 157/270, 24. 11. 2017, s. 8.

³⁵ DOSTOJEVSKIJ, *Zločin a trest*, s. 587.

Provokace Dostojevského odhaluje propastné rozdíly východisek a dopadů diskutujících elit o možných polehčujících okolnostech zruďného činu. Diskutující ho však nechávají ve zločinu osamoceného. Nechali ho padnout do humanismu bez Krista, do rukou lidské spravedlnosti či nekontrolovatelných nároků vědeckého zdůvodnění. Až v rozhovoru se Soňou nahlédl rozpoložení svého srdce a rozumu natolik, že mu bylo dáno rozpoznat riziko šílenství, vykloubenost epochy bez Boha. Uvědomuje si, že není člověkem odhozeným stranou. Papež František si spon-tánně vybaví například tuto drobnou událost z románu:

Například v románu Bratři Karamazovi se vypráví o sotva osmiletém dítěti, synu služebné. Hodí kamenem a trefí se do tlapy jednoho z pánových psů, takže pán na něj poštvě všechny psy. Dítě uteče a snaží se zachránit před zuřivostí smečky, ale nakonec je pod spokojenýma očima generála a zoufalého pohledu své matky rozšápáno.³⁶

Dostojevskému neunikl sociální rozměr Raskolnikovovy mentality. Rakovina sociální zruďnosti byla stále nakažlivější, proto se tyto rysy společnosti staly námětem dalšího z jeho velkých románů *Běsi*. Nejde v něm o posedlého člověka. Běží o skupinu revolucionářů, kteří zabíjeli své druhy v domnění, že by mohli zradit. Dotkl se skutečného příběhu, jenž převzal z kroniky společenských událostí. Ve své literární konstrukci přetvořil skutečnou vraždu, zrozenou z myšlenky nihilistického revolucionáře Sergeje G. Něčajeva (1847–1882), v otázku kladenou budoucnosti. Zdaleka nesnil jen o zboření starého světa. Nebyl blouznivcem usilujícím o to, aby ho nahradil lepším. Chtěl šířit zlo a neštěstí, nefalšovaný teror, aby lid vzal vážně, ba doslova *revoluci, která všechno zničí* tím, že popře Boha ve jménu zítřka.

Podle mého názoru se nemusí nic ničit, stačí, když se v lidstvu zničí jen představa Boha. (...) Jakmile se celé lidstvo odřekne Boha, padne sám sebou i bez lidojedství celý dřívější světový názor a hlavně celá dřívější morálka a všechno bude nové. (...) A nejen to, i kdyby ta doba nepřišla, stejně přece Bůh není (...) a nový člověk je

³⁶ PAPA FRANCESCO, *Nei tuoi occhi è la mia parola. Omelie e discorsi di Buenos Aires 1999–2013*, Milano: Rizzoli, 2016, s. XIX–XX.

tudíž oprávněn stát se člověkem bohem. (...) A pro Boha žádný zákon není! Kde je Bůh, je pánem. Kde jsem já, sám tam rozhoduji (...). Všechno je dovoleno.³⁷

Není-li Boha, vše je dovoleno.³⁸

Tváří v tvář přesvědčivosti důkazu o skutečné, nejen smyšlené vraždě, rozdělení společnosti na „mesiáše“ a „reakcionáře“ je zneklidňující. Jsou postaveni proti sobě v nesmiřitelné protikladnosti. Mnozí román a jeho autora proto odsoudili. Viděli v něm projev nepřijatelného konzervatismu. Jen nemnozí se snažili představit příznivější názor. Chválili Dostojevského za jeho schopnost popsat *zahálčivou a zpitomělou mládež*, jež místo studia a užitečné práce sní o revoluci. Dostojevského reakce byla překvapivá: místo aby zůstal uzavřen v protilehlém postavení ideálních principů, jež nikam nevede, tuto argumentaci zpochybnil. Připomeňme, že sám byl revolucionářem. Kvůli tomu byl v roce 1849 obviněn a odsouzen k trestu smrti, později změněnému na léta nucených prací, jež strávil na Sibiři. Vyčítá svému obdivovateli, že nic nepochopil. Pravý původ zločinu vidí v nedostatku chuti pracovat a studovat, tedy v neochotě rozvíjet svobodu k dobru. „Něčajev by se ze mne pravděpodobně nikdy nestal, že bych se ale nebyl mohl stát něčajevcem, za to nemohu ručit, alespoň za svého mládí.“³⁹ Objasňuje nepolitický účel svého románu: „Právě v *Běsech* jsem se pokusil zachytit všechny ty různé a rozmanité motivy, jež k vraždě mohly přimět nejčistší i nejzáluďnější bytosti. Nejhorší na tom všem je, že u nás člověk nemusí být ani ničema, aby mohl spáchat i ten nejhanebnější a nejsprostší zločin. A nesetkáváme se s tím ovšem jen u nás – v dobách přechodných, v dobách dějinných otřesů, pohybu a negace, skepse a vratkosti všech hlavních zásad, na nichž do té doby spočívala společnost, tomu tak bývalo na celém světě odjakživa.“⁴⁰ Univerzalita zla vyžaduje univerzalitu spásy. Tento úhel pohledu je Františkovi především blízký. Můžeme hovořit o spřízněnosti.

³⁷ Fjodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Bratři Karamazovi*, Praha: Academia, 2004, s. 711–712.

³⁸ Fjodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Běsi*, Praha: Národní divadlo, 1997, s. 23; srov. Massimo SCIARRETTA, *La chiesa dei poveri e la dittatura. Quando Francesco era solo Bergoglio*, Milano: Franco Angeli, 2015, s. 233.

³⁹ Fjodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Deník spisovatelův*, I, Praha: Odeon, 1977, s. 180.

⁴⁰ Tamtéž, s. 183.

4. NE IDEA, ALE OSOBNÍ PŘÍTOMNOST – TAJEMSTVÍ VTĚLENÍ KRISTA

„Jakmile lidský rozum jednou zavrhne Krista, může dojít k čemukoli. To je axiom. Evropa přinejmenším ústy svých nejvýznamnějších myslitelů Krista zavrhuje a nám, jak známo, nezbyvá než Evropu následovat.“⁴¹ Tímto způsobem však Dostojevskij, jenž přesně identifikuje rozměry krize (ono „jednou zavrhne Krista, může pak dojít k čemukoli“), vypovídá o sobě samém něco podstatnějšího: jak bylo možné, aby se on, starý revolucionář, z této krize dostal? Jak se v člověku rodí nové? Odvaha ptát se je papeži vlastní. Krista připomíná v novosti, „nabízí“ přímo překvapivě. Předkládá novost! Pronikneme ji tehdy, pokud jeho postoj zjednodušeně nepřevádíme na politický diskurz. Pokušení je to značné. Důsledky zřejmé: spisovatel (i papež) by se snížil na roveň banálního konzervativce, liberála nebo tradicionalistu. Vytratilo by se veškeré bohatství jeho románů i jeho osobní integrity.

Mýlili bychom se, kdybychom se domnívali, že se ruský literární genius tímto způsobem snaží obnovit tradiční morálku. Jeho dávní i současní obdivovatelé se pletou, když ho chválí za to, že se vrátil do tábora „reakcionářů“. Podobně bychom chybovali, kdybychom usuzovali, že nám předkládá náboženství jako garanta zavedeného řádu. Podstata jeho kouzla, – jinými slovy: překvapení jeho vidění světa –, spočívá v něčem jiném: dobro k nám může „přijít“ i skrze prostitutku. Můžeme najít milosrdenství tam, kde se odpuštění zdá nemožné. Dokonce nás učí nacházet dobro i u těch, kteří by rádi veškeré milosrdenství zničili. Přítomnost Krista překonává myšlenku o náboženství, jež si zakládá na zdání, že je sloupem uspořádání společnosti. To dráždí. Podobně František svým způsobem odpovídá pouze na jednu jedinou otázku: „Co kdyby se Ježíš vrátil na Zemi?“ Nemá se stát jednou z nejčastějších a nejprostších otázek, na něž každá křesťanská generace, i církev jako celek, bude odpověď vždy dlužit?

Pokud tuto otázku vezmeme vážně, přiblížíme se k jádru křesťanství. Je mesiášským náboženstvím *par excellence*. Věří v Kristův návrat, jenž se bude shodovat s koncem časů. Mesianismus má za sebou několik epoch vzestupu a je možné, že tato epocha pandemie a postupného zániku planety vyvolá novou. Podle něj se Ježíš vrátí tolikrát, kolik je na

⁴¹ Tamtéž, s. 184.

světě chudých křesťanů, „chudých v duchu“ (Mt 5,3), blahoslavených, ne bezchybných. V duchu Dostojevského uvažuje: Kdyby se Kristus vrátil dnes, nenašel by kříž, ale mnohem horší utrpení v podobě netečné a zvědavé lhostejnosti davu, chránícího si svůj *well-being*, člověka sobecky dostatečně vzdělaného, doslova přidušeného svými závislostmi a postupně zbavovaného svobody záplavou nerozlišených informací. Otázka Ježíšova návratu na zem se prolíná celým životem a dílem Dostojevského. Pouze jednou se Dostojevskij odvážil vrátit Ježíše na zem, a to ve slavné *Legendě o Velkém inkvizitorovi*.⁴² Nevložil mu do úst jediné slovo, jedinou větu. Nechtěl spekulovat o tom, co by Ježíš při svém příchodu pronesl. Ježíš mlčí před *Velkým inkvizitorem* vedoucím dlouhý monolog. Ruský myslitel by se neodvážil této svatokrádeže (vložit Ježíšovi do úst jedno ze svých vlastních slov). „Přiměje“ Krista učinit na závěr inkvizitorovy řeči vznešené gesto.

Když inkvizitor domluví, nějaký čas čeká, co vězeň odpoví. Jeho mlčení ho tíží. Viděl, že celou tu dobu s pochopením tiše naslouchal, že se mu díval do očí a zřejmě nehodlal odporovat. Stařec by chtěl, aby mu vězeň něco řekl, třeba i něco trpkého a hrozného. On se však k němu mlčky přiblíží a tiše ho políbí na bezkrevné devadesátileté rty. To je celá Jeho odpověď. Stařec sebou trhne. V koutcích jeho úst se cosi pohne. Jde ke dveřím, otevře a řekne Mu: „Jdi a už se nevracej (...) vůbec se nevracej nikdy, nikdy!“ A pustí Ho do šerotemných ulic. Vězeň odejde. „A stařec?“ „Polibek mu hoří v srdci, ale zůstane při své myšlence.“⁴³

Skandální příběh, jenž se opakuje.

My se nepohoršíme, když jeho kázání (...) vyvolalo veřejný skandál něčím, co by se dnes dostalo možná tak na třetí stranu místních novin.

My se nepohoršíme, protože se nepohoršil ani Ježíš, když viděl, že jeho zvěstování spásy chudým se nedostává ryzího sluchu, ale zaznívá uprostřed křiku a vyhrožování těch, kdo jeho slovo nechtěli slyšet a chtěli ho zredukovat na legalismus, moralismus, klerikalismus a další takové věci.

Nepohoršil se ani Ježíš, když musel otvírat oči slepým mezi lidmi, kteří oči zavírali, aby neviděli, nebo kteří odkláněli svůj zrak.⁴⁴

⁴² DOSTOJEVSKIJ, *Bratři Karamazovi*, s. 271–291.

⁴³ Tamtéž, s. 289.

⁴⁴ „Santa messa del crisma. Omelia del Santo Padre Francesco (Giovedì Santo, 1 aprile 2021),“ https://www.vatican.va/content/francesco/it/homilies/2021/documents/papa-francesco_20210401_omelia-crisma.html [zveřejněno 4. 1. 2021; cit. 12. 9. 2021].

Co znamená zaníceněji vyjít vstříc novosti tohoto Krista? Novost nelze omezit na morálku, na ideu, dokonce ani na nejvyšší pravdu, pokud je pouhou ideou spravedlivého člověka. Ostatně i celá křesťanská morálka se pro Dostojevského může stát formou ateismu, když je redukována na řadu norem a idejí. Román *Výrostek* se nás ptá: „Co je to ateistický socialismus?“, co jsou tzv. ženevské revoluce? Jsou to Kristovy ideje Krista, křesťanské ctnosti *bez Krista*. Zlo, od něhož se jeho svět, jak se zdá, nedokáže osvobodit, zlo, jež je ve snu Raskolnika popsáno jako zákeřná nemoc, jako pandemie, jež se nepřestává šířit, je zjednodušujícím převedením všech nejkrásnějších a nejspravedlivějších snah lidstva na čistou ideu.

Dovolme si být stále fascinováni Dostojevským a jeho otázkou, může-li člověk očekávat lepší svět! Budoucnost, v níž nebude vládnout *nesoulad, disharmonie a boj*, ale *harmonie, pokoj*, a nakonec i ideály hodné člověka. Cesta k ní nevede střetem abstraktních idejí nebo dokonalejších morálních systémů. Jejím základem je přítomnost vtěleného a oslaveného Krista, jediného počátku dovršení všeho. V jedné z přípravných poznámek k románu *Běsi čteme*:

Ne Kristova morálka, ne Kristovo učení spasí svět, ale víra, že slovo je tělo (...) že ideál byl v těle, a proto není nemožný a nedosažitelný pro celé lidstvo (...). Kristus přišel, aby se lidstvo naučilo, že poznání, podstata lidského ducha, se může ukázat v takové nebeské nádhře, ve skutečnosti a v těle, ne v pouhém snu a ideálu, ne proto, že je to přirozené a možné. Tím je také země ospravedlněna. Kristovi následovníci, kteří se klaněli tomuto zářivému tělu, v nejtěžších mukách svědčili o tom, jaké štěstí je nosit toto tělo, napodobovat dokonalost tohoto Obrazu a věřit v něj v těle (...). Přesně o to jde, že Slovo je skutečně tělo. V tom je veškerá víra a veškerá útěcha lidstva.⁴⁵

Kristus je vtělená pravda, osoba, a jestliže krása zachraňuje svět⁴⁶, jak Dostojevskij říká ve svém románu *Idiot*, není to proto, že Kristus je krásná idea. Důvod nutno hledat jinde: je fascinující osobou neredukovatelnou na ideu, byť logicky nespornou, a právě proto schopnou nás osvobodit a učinit nás podobnými s ním: neredukovatelnými na jakoukoli věc vytvořenou nebo vymyšlenou člověkem či ďáblem.⁴⁷ Krása je ovšem klíčo-

⁴⁵ Fjodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Бесы*, Leningrad: Nauka, 1974, s. 187–188.

⁴⁶ Fjodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Idiot*, Praha: Lidové nakladatelství, 1974, s. 270.

⁴⁷ Dostojevskij sám interpretuje tento princip vtělení v dopise své neteři Sofii Alexandrovně Dostojevské: „Všichni spisovatelé, nejen naši, ale dokonce i všichni evropští, kteří se ujali úkolu zobrazit pozitivně krásné, vždy selhali. Je to totiž obrovský úkol.

vý horizont Dostojevského vidění světa. Ozvěnu tohoto přístupu bylo možné zaslechnout i v promluvě papeže Františka v Bratislavě: „Vaše hory (...) překračují hranice země a spojují v krásu různé národy. Rozvíjejte tuto krásu, *krásu celku*.“⁴⁸ Jestliže krása spasí svět, není to proto, že kromě toho je rovněž pravdivá a dobrá. Hovoříme o krásě jako o uschopnění vidět jedno v druhém. Jinými slovy: dát uvidět. Otázka je zásadní: je skutečností, jež je neredukovatelná, není jen ideou, nýbrž způsobem bytí v jedinečném, nezaměnitelném a výlučném vztahu. Vždyť i nihilisté milují „krásu“, řekl Dostojevskij, a dodal, že v srdci téhož člověka může současně přebývat ideál krásy Panny Marie i ideál krásy Sodomy.

Krása je strašlivá a hrozná věc! Strašlivá, protože nedefinovatelná a definovat ji není možné, protože nám Bůh dal samé hádanky. Břehy se tu sbíhají, všechny rozpory tu žijí vedle sebe. Já jsem, hochu, hodně nevzdělaný, ale dost jsem se o tom napřemýšlel. Všude plno tajemství! Člověka na světě utlačuje příliš mnoho záhad. Rozlušti je, jak umíš, a vyvážni se zdravou kůží. Krása! Nemohu snést, že některý člověk i s ušlechtilým srdcem a velmi rozumný začne ideálem Madony a končí ideálem Sodomy. (...) Hrozná je, že krása je nejen strašlivá, ale i tajemná. Dábel tu zápasí s Bohem a bojištěm jsou lidská srdce. Ostatně člověk vždycky mluví o tom, co ho bolí.⁴⁹

Jestliže se Dostojevskému podařilo překonat tuto dvojznačnost krásy, neučinil tak tím, že by ji v touze očistit obklopil jinou ideou, například ideou dobra; idea dobra je natolik dvojznačná a křehká, že sám několikrát opakuje: „Mám dokonce tu smělost prohlásit, že láska k lidstvu sama o sobě, jako idea, je jednou z idejí lidskému duchu nejméně pochopitelných. Právě jako ideu ji lze pochopit pouze citem. A to ještě jediné tehdy, je-li člověk zároveň přesvědčen o nesmrtnosti lidské duše.“⁵⁰ Před člověka je kladena otázka jeho osobní nesmrtnosti. Sám si ji pokládá. Nepřestává se ptát po nesmrtnosti obzvlášť silně a jasně ani jako

Krásné je ideál a ten, ani náš, ani civilizované Evropy, ještě nebyl vypracován. Na světě je jen jedna naprosto krásná bytost, Kristus, a proto objevení se této nezměrně, nekonečně dokonalé krásné tváře je samo o sobě nekonečným zázrakem. (V tomto smyslu je celé Janovo evangelium zázrakem jednoho jediného vtělení [воплощении], zjevení krásného).“ (Fjodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, „Письмо 332. А. Ивановой, 1 /13/ января 1868. Женева,“ in: *Письма*, Leníngrad: Nauka, 1985, s. 251).

⁴⁸ KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, „Príhovor Svätého Otca po stretnutí s prezidentkou SR Zuzanou Čaputovou,“ <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20210913106> [zveřejněno 13. 9. 2021, cit. 14. 9. 2021].

⁴⁹ DOSTOJEVSKIJ, *Bratři Karamazovi*, s. 120.

⁵⁰ DOSTOJEVSKIJ, *Deník spisovatelův*, I, s. 629.

křesťan. Ani tehdy, když je spojen v Duchu skrze stále přítomnou dynamiku křtu s jediným Nesmrtelným – s Bohočlověkem Kristem. Je mu svěřeno jeho tajemství: On je láska a v každé lidské bytosti láska zjevuje duši podobnou Bohu, která je nesmrtelná a která je zakořeněna v Bohu. Všechno může být smrtelné, jen láska ne, protože Bůh je láska:

„Víš-li, milý synu,“ začal opět, jako by pokračoval v předešlé řeči, „víš-li, že památka člověka na této zemi má svou hranici?“ (...) „A na hrobečku mu bude růst tráva, bílý kámen oprýská a všichni lidé, i jeho vlastní potomci, na něho zapomenou, zapomenou pak i jeho jméno, neboť jen nemnozí zůstávají uchováni v lidské vzpomínce. Ale neš! Aťsi na mne zapomenete, moji drazí, budu vás mít rád i z hrobu tmavého. (...) radujte se a já se za vás pomodlím a sestoupím k vám jako zjevení ve snu... Láska přetrvá i smrt!“⁵¹

Pro papeže je výše řečené znamením *nového humanismu* s Kristem, o kterém máme svědčit:

A čtete ty spisovatele, kteří dokázali dosáhnout do hloubi lidské duše. Mám na mysli například Dostojevského, jenž uprostřed mizérie pozemské bolesti dokázal odhalit krásu lásky, jež zachraňuje. Někdo se zeptá: A co s tím má Dostojevskij společného? Tím se zabývají literáti! Nikoli, potřebujeme ho, abychom rostli v lidství! Čtete velké humanisty!⁵²

5. MILOSRDENSTVÍ A SOCIÁLNÍ ROZMĚR LÁSKY – KONKRÉTNÍ A UNIVERZÁLNÍ

Milosrdenství je božské, soucit má lidštější tvář.⁵³ I z toho důvodu ještě v Argentině coby rektor semináře papež doporučoval číst Guardiniho a Dostojevského. Načež jejich díla začala kolovat mezi studenty.⁵⁴ Je veden jedinou starostí k otázce: Jak lze vštípit lásku k celému lidstvu a zároveň k jedinému, konkrétnímu a jedinečnému člověku? Slyší v sobě

⁵¹ Fjodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Výrostek*, Praha: Levné knihy, 2008, s. 393–394.

⁵² PAPA FRANCESCO, „Alla Comunità del Pontificio Seminario Regionale Marchigiano Pio XI di Ancona (10 giugno 2021),“ https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2021/june/documents/papa-francesco_20210610_seminario-ancona.html [zveřejněno 6. 10. 2021, cit. 12. 9. 2021].

⁵³ PAPEŽ FRANTIŠEK, *Jméno Boží je Milosrdenství*, Praha: Dobrovský, 2016, s. 93.

⁵⁴ MASSIMO BORGHESI, *Jorge Mario Bergoglio. Una biografia intellettuale. Dialettica e Mistica*, Milano: Jaca Book, 2017, s. 13 a 126.

otázku: Proč bych měl milovat lidstvo? Co když se náhle objeví něco dalšího? Myšlenka lásky k lidstvu je pro člověka jednou z nejméně pochopitelných myšlenek. V podstatě se v tomto světě objevila natrvalo jednou a v jediné podobě: v podobě vtěleného Boha. Taková láska však není možná bez vtěleného Boha a jeho božsko-lidského těla, neboť pravé vtělení začíná a dovršuje v Kristu lidství. Vtělení celého Boha do lidské říše se děje mocí, jíž každému jednotlivému člověku dává vtělený Bůh, Kristus. Touto silou je láska. Láska a milosrdenství jsou vlastně jedinou příčinou Kristova vtělení.

Můžeme spěchat, jak chceme, můžeme vybudovat mnoho věcí, ale pokud nevyznáváme Ježíše Krista, nepůjde to. (...) Všechno se sesype, nedrží to pohromadě. Když nevyznáváme Ježíše Krista, připomíná mi to větu Léona Bloye: „Kdo se nemodlí k Pánu, modlí se k ďáblu.“ Když člověk nevyznává Ježíše Krista, vyznává světskost ďábla, světáckost démona.⁵⁵

Kristus jako idea by zůstal pro lidstvo jednou z nejméně pochopitelných skutečností, ale jako idea by nás nevyvedla z našich rozporů, nezachránila by nás před našimi nepřekročitelnými hranicemi a v konečném důsledku ani před tím, co je nejzazším lidským limitem, nejzazším rozporem, tedy smrtí. U Dostojevského však působí něco, co nás vyvede jednou provždy z protikladu mezi vírou a rozumem, revolucí a zatuchlým konzervatismem. Ba co více, každý se může připojit tím, co ho tíží protikladností: žízeň po nekonečnosti s konečností, svoboda s nutností, autonomie se zákonem atd.

Podobná logika se uplatňuje i v *Legendě o Velkém inkvizitorovi* z románu *Bratři Karamazovi*. Protiklad mezi modlářským slovem inkvizitora a mlčením Krista je překonán nikoliv vítězstvím jednoho či druhého, ale polibkem, jímž Život živého dostane přednost před inkvizitorovými řečmi. Ve svém radikálním a úplném mlčení může být skutečně Slovem, v němž vše vzniklo a vše spočívá. Protikladnost má hlavní roli ve scéně Smerďakova vyznání Ivanovi, teoretikovi všeho dovoleného, obhájci radikální negace zákona. Ne náhodou se právě v této scéně dozvídáme, jak to bylo s vraždou Fjodora Pavloviče Karamazova, již spáchal jeho nemanželský syn Smerďakov. Vítězství pravdy je zřejmé, nikoli však pro-

⁵⁵ PAPA FRANCESCO, „La nostra vita è un cammino. Papa Francesco celebra con i cardinali elettori nella Cappella Sistina, 13. 4. 2013,“ *L'Osservatore Romano*, 153/63, 16. 4. 2013, s. 7.

střednictvím zákona nebo pravidel morálky. Není dosaženo soudním procesem, jenž dospívá k úplně jinému výsledku (a nakonec odsoudí nevinného člověka, Mítu, nejstaršího z bratrů). K vítězství dojde spíše záchvěvem svobody, jež se lidé nemohou jen tak zbavit. Výčitky svědomí působí otřes odhalení. Pod jejich tíží se Smerďakov oběsí.

Dostojevskij byl pro mě mistrem života a jeho otázka, explicitní i implicitní, mi vždy ležela na srdci: Proč děti trpí? Neexistuje žádné vysvětlení. Napadá mě tento obraz: dítě se v určitém okamžiku svého života „probudí“, mnoha věcem nerozumí, cítí se ohroženo, začne se ptát otce nebo matky. Nastal věk „proč“. Když se však dítě ptá, neposlouchá vše, co mu říkáte, ale okamžitě na vás tlačí s novým „proč?“. Více než vysvětlení hledá otcovský pohled, jenž mu dává jistotu. Před trpícím dítětem mě napadá jediná modlitba: „Proč?“. Pane, proč? Nic mi nevysvětluje. Ale cítím, že se na mě dívá. A tak mohu říci: Ty víš proč, já nevím a Ty mi to neříkáš, ale Ty se na mě díváš a já Ti věřím, Pane, věřím Tvému pohledu.⁵⁶

A přece v tomto překvapení, jež nás nepřestává provázet, nenajdeme klíč k přiznání ani v pouhé lítosti, ani v hledání nějaké nápravy porušeného práva, ale v knize, již Smerďakov drží v ruce, když se Ivanovi přiznává ke svému zločinu: je to sbírka homilií svatého Izáka z Ninive, tedy jednoho z církevních otců, jenž nejvíce zdůrazňoval ústřední postavení a sílu milosrdenství. Jen milosrdenství je to, před čím může pravda vyjít na světlo, od čeho může člověk očekávat soud nad svými činy. Toto milosrdenství není ani lhostejností k zákonu, ani odsouzením ve jménu zákona, ale právě milosrdenství, nekonečná Boží láska. Je vítězstvím „srdce, jež hoří pro celé stvoření“, jak říkal svatý Izák.

Záleží na svobodě člověka, na jeho srdci a rozumu, jež jsou neododdělitelné, zda tuto milost přijme, nebo ne. Tkví v tom, zda ji nechá působit. V tomto duchu advokát Fefukovič vede obhajobu nevinného Míti:

My ho teď odsoudíme a on si řekne: Ti lidé nic neudělali pro můj život, (...) abych se stal řádným člověkem. (...) Odsouzením mu jen ulevíte, ulevíte jeho vědomí, protože bude proklínat krev, kterou prolil, ale nebude litovat. Zároveň v něm zničíte nového člověka, kterým by se ještě mohl stát. (...) Ale podropte si takovou duši milosrdenstvím, projevujte jí lásku, a ona prokleje svoji minulost, neboť je v ní mnoho zárodků dobra. Vzchopí se a spatří, jak je Bůh milosrdný a lidé šlechetní a spravedliví. Ohromí ho a zdrtí lítost a nesmírný závazek, který od té chvíle bude mít. (...) V kajícím pláči a v palčivém trpitelském dojetí zvolá: Všichni jsou lepší

⁵⁶ PAPEŽ FRANTIŠEK, „Nebojte se něhy,“ <https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=19259> [zveřejněno 17. 12. 2013, cit. 12. 9. 2021].

než já, neboť mě nechtějí zničit, chtějí mě zachránit. (...) Raději propustit deset viníků než potrestat jednoho nevinného.⁵⁷

Nebojte se lidského hříchu, milujte člověka i v jeho hříchu, neboť to už je podobenství lásky božské a je to vrchol lásky na zemi. Milujte všechna boží stvoření, milujte celek i písečné zrnko. Milujte každý lístek, každý paprsek boží světa! Milujte zvířata, milujte rostliny, milujte každou věc. Budeš-li milovat každou věc, postihneš ve věcech božské tajemství. A když je postihneš jednou, budeš je už neustále a každý den poznávat stále víc a lépe. A dojdeš konečně k úplné všeobecné lásce k celému světu.⁵⁸

Milosrdenství je především to, co člověk zakouší. V tom nachází papež František hlubokou spřízněnost s Dostojevským. Připomíná otázku, jež se mu vynořuje v mysli, jak přiznává, kdykoli překračuje práh vězení: proč oni a ne já?

Pokaždé, když překročím práh vězení, přijde mi na mysl tato myšlenka: Proč oni a ne já? Já bych tady měl být, zasloužím si tu být. Jejich pády mohly být mémi pády, necítím se být lepší než ti, které mám před sebou. (...) Proč on a ne já?⁵⁹

Nikdo není zavržen, najde-li cestu k lítosti:

Ve zpovědi se žena proměňuje a opět se jí navrácí naděje. Právě ti nejprostší lidé chápou, oč se tady jedná. Jsou uchváteni velikostí, jež se odráží ve starcově moudrosti a síle jeho lásky. Rozumí tomu, co je to svatost – tedy život víry, jež je schopna zahlédnout Boha blízkého lidem, jenž ve svých rukou drží jejich život.⁶⁰

A pak papež rozvíjí slova starce, v němž nachází sám sebe:

Ničeho se neboj, nikdy se neboj a netrap se. Hlavně aby tvé pokání nezesláblo, pak ti Bůh všechno odpustí. Na celém světě není ani nemůže být takový hřích, aby ho Bůh neodpustil hříšníkově opravdu kajícímu. Tak velký hřích, že by vyčerpал nekonečnou lásku boží, nemůže nikdo spáchat. Či snad může být hřích, jenž by převýšil lásku Boží? Dbej jen o neustálé pokání a strach nadobro zažeh. Věř, že tě Bůh miluje tak, jak si ani nedovedeš pomyslet, že tě miluje třeba i s tvým hříchem a ve tvém hříchu. Je dávno psáno, že v nebi je větší radost nad jedním hříšníkem pokání činícím než nad deseti spravedlivými. Tak jdi tedy a neboj se. Na lidi se

⁵⁷ DOSTOJEVSKIJ, *Bratři Karamazovi*, s. 818.

⁵⁸ Tamtéž, s. 350–351.

⁵⁹ PAPEŽ FRANTIŠEK, *Jméno Boží je Milosrdenství*, s. 53.

⁶⁰ PAPA FRANCESCO, „L'Europa ricca accolga i fratelli affamati,“ s. 8.

neroztrpčuj pro křivdy a nehněvej. Nebožtíkovi v srdci odpusť všechno, čím ti ublížil, opravdu se s ním smiř. Činíš-li pokání, také miluješ. A budeš-li milovat, jsi už Boží. Láskou se všechno vykoupí a spasí. Když i já, stejně hříšný člověk jako ty, mám s tebou soucit a lituji tě, tím spíš zajisté Bůh. Láska je tak drahocenný poklad, že za ni můžeš koupit celý svět a vykoupíš nejen svoje, ale ještě i cizí hříchy. Jdi a neboj se.⁶¹

ZÁVĚREM

Františkova velká zásluha o obnovu církve a radikality jejího poslání pro svět nespočívá v tom, že by se omezil pouze na záchranu toho, co snad ještě zbývá po „ztrátách víry“ v bohatších částech světa. Rozhodně díky němu padlo mnoho náboženských masek a zametání finančních afér či skandálů zneužívání. I po padesáti letech ukazuje na prozřetelnostní význam Druhého vatikánského koncilu. Pokušení, i když nevyslovené, neformalizované a možná ani ne skutečně námi rozpoznávané, spočívá v tom, že se ocitáme v područí nepřitele, který je v některých ohledech horší než ateistické pronásledování. Spočívá v otroctví, které vychází zevnitř, je zcela vnitřní. S odkazem na *Legendu o Velkém inkvizitorovi* prorocky ukazuje na budoucí zápasy křesťana v *posthumánní době*. Bude postaven před pokušení vyměnit lidskou svobodu, autonomii myšlení a s nimi spojenou činnost za trochu chleba (sociální sobectví), technologického či ekologického bezpečí (zdání tvořivosti) a dostatek zábavy (ohlušení transcendence). Nové podoby otroctví se jeví být pohodlnější než zodpovědná svoboda rodící se z paradoxu, že nás „nekonečně milosrdný Bůh miloval svou velikou láskou, když jsme byli mrtví pro své hříchy.“ (Ef 2,4–5) Nastoluje otázku vděčnosti vyjádřené aktivně rozlišováním. Téma mystiky a činnosti jsou dva póly téhož tajemství.⁶² Vždy se jedná o dva nesmiřitelné postoje, jež jsou nakonec určeny jediným: vztahem ke Kristu zmrtvýchvstalému, k naší osobní účasti na věčném životě. V samotném jádru je i pro Dostojevského určujícím vztahem tajemství eucharistie: chléb pozemský a chléb nebeský. „Co se stane

⁶¹ DOSTOJEVSKIJ, *Bratři Karamazovi*, s. 59.

⁶² „Evropa by se měla vrátit k mystice, svým kořenům, a rozvíjet je, a to ve všech zemích.“ („Conferenza stampa del Santo Padre durante il volo di ritorno da Bratislava (Volo papale Mercoledì, 15 settembre 2021),“ <https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2021/september/documents/20210915-bratislava-volo-ritorno.html> [zveřejněno 15. 9. 2021, cit. 19. 9. 2021].

s miliony a desetitisíce miliony bytostí, jež nebudou s to pro nebeský chléb pohrdnout chlebem pozemským?“⁶³ Nejde o doslovný smysl řečeného, nýbrž o jeho přenesený význam. To vede k jednoznačné volbě: vyhraněně se postavit vůči odlišnému způsobu dosahování dobra, které je v rozporu s evangelním způsobem Božího dovršení světa. Dostojevského *Legenda* je i dnes předjímáním budoucího v naší živé přítomnosti. Nevstupujeme do sporů o interpretaci toho, co Dostojevskij říká nebo chce v ní říci. Nejedná se o fikci, nýbrž v pohledu Františkově o teologickou alegorii: nechce ukázat „jen“ na něco jiného. Podle něj zde Dostojevskij neukazuje literární konstrukci na věčně platnou pravdu, nýbrž nachází pravdivý smysl historicky reálného dění v našem lidském čase. Proto nemáme hledat odlišný smysl, který je v literární fikci skryt, nýbrž první, doslovný smysl, pravdivě zakotvený v životě samém. Slova skýtající tento smysl značí události vnímané dějinně. Jsou realitou Božího působení, lidského rozlišování i (dábelského) pokušení. Tato trojice fikcí není, je událostí víry. Proto můžeme v *Legendě* objevit pro sebe to, co Dostojevskij ve své prorocké vizi před nás staví: zlomový bod odrazu do přicházející nové epochy lidstva. Mezi imperativy světské poslušnosti, svobodné vůle a touhy po štěstí se ukrývá jiná dějinná, osobní i všelidská realita: skutečnost tří pokušení, jež Ježíš odmítá ve jménu důstojnosti člověka. Kompromis se světem představuje bytostné odmítnutí *zázraku, tajemství, autority*.⁶⁴ Velkým dilematem se pro dnešní křesťanství opět stává podoba možného „kompromisu“ mezi občanskou společností, společným dobrem, svobodou a všeobecnou (katolickou) božsko-lidskou jednotou na způsob Kristův. Vždy budeme náchylní popřát sluchu sílícímu pokušení: „Neboť kdo má lidem vládnout, ne-li ti, kdo vládnou nad jejich svědomím a mají v moci jejich chléb?“⁶⁵ Problém univerzálního společenství a svobody zůstává otevřený a nemůže mít smysl, pokud je poslušnost vykoupěna chlebem. „Jiní pijí z jiných pramenů, pro nás je pramenem lidské důstojnosti a bratrství evangelium Ježíše Krista. Z něho pro křesťanské myšlení a pro působení církve vstává prvenství, jež zaujímá vztah, setkání s posvátným tajemstvím druhého, univerzální společenství s celou lidskou rodinou jako povolání určené.“⁶⁶ Je společnou cestou k humanismu s Kristem. Nejdříve syno-

⁶³ DOSTOJEVSKIJ, *Bratři Karamazovi*, s. 279.

⁶⁴ Tamtéž, s. 283.

⁶⁵ Tamtéž, s. 284.

⁶⁶ PAPEŽ FRANTIŠEK, *Fratelli tutti*, 277.

dál ní cestou (uvnitř církve), poté kráčením s celým lidstvem. „Toto je cesta: ne boj o získání prostoru a důležitosti, ale (...) cesta blahoslavenství. Odtud, z blahoslavenství, vychází křesťanská vize společnosti.“⁶⁷ Nejen církev v českých zemích stojí před touto synodální cestou k humanismu s Kristem. Křesťanství je v pohledu papeže jednotou (*communio*) v Duchu. Ta čelí společně změně epochy v celé Evropě i v globálním světě. V prorockém vhledu do duchovního dění této budoucnosti dovršení světa v Kristu souzní papež František, prorok 21. století s Dostojevským, prorokem 19. století. Pro nás Evropany s post-totalitní zkušeností řečeno slovy papeže Františka je evangelní nárok formulován takto: „Přežili jste pronásledování, obstáli jste ve zkoušce, nyní vás čeká zkouška svobody.“⁶⁸ Program k humanitě s Kristem je vytýčen třemi silnými horizonty křesťanské naděje: svobodou, tvořivostí a dialogem.⁶⁹ Přispění papeže Františka nespočívá toliko v tom, že vnímá a rozeznává intenzivněji než jiní přicházející budoucí slávu Boží v Kristově vítězství v našich srdcích i v sociálních pluralitách světa. Rozumí blízkosti Kristova příchodu především jinak vzhledem k svému poslání římského biskupa: nechce prosazovat ideje, nýbrž kulturu setkání. Jen ta umožní druhým, aby rozšířili svou schopnost vnímání za dolní a horní hranici toho, co církev ve svém učení předkládá k poslušnosti víry pro všechny křesťany. Přivádí Boží lid k tomu, aby rozšířil svou schopnost vnímání, vhledu a poznání v osobním povolání. Jedním slovem: Vidět, slyšet a zakoušet *více* osobně i bez jeho přispění celé tajemství dovršení všeho v Kristu. Vidíme, odvážně řečeno, *kenosis papežství* upřednostněním Ducha, který jediný proměňuje pozemský život v naději Kristovým způsobem přicházení. Není jen poslán Otcem, ale Kristus sám chce kráčet s námi k dovršení. Tento humanismus s Kristem papež František s Dostojevským nese v zápase o evangelní podobu Kristova tajemství uprostřed nás, především mezi námi.

⁶⁷ KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, „Príhovor Svätého Otca po stretnutí s prezidentkou SR Zuzanou Čaputovou“.

⁶⁸ KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, „Príhovor Svätého Otca pred členmi Ekumenickej rady cirkví“.

⁶⁹ KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA, „Príhovor Svätého Otca v bratislavskej katedrále svätého Martina“.

**The Temptation of Humanism without Christ
– Pope Francis and Dostoevsky**

Keywords: F. M. Dostoevsky; Pope Francis; Russian Religious Thought; Posthumanism; Cultural Capital; Theology of Culture; Christology; Eschatology; Salvation of the Human Being; Person

Abstract: The aim of the paper is to define more closely the model of theological thinking of the current Pope Francis on the example of his interpretation and communication of the religious thought of the Russian novelist F. M. Dostoevsky. In the theological thinking of Pope Francis, this concept has a mediating role between the cultural form of religion and its meaning and role for theology. Next, the study reviews the sources and cultural influences of his approach to theology. Finally, through an analysis of his texts, it presents specific systematic insights into the nature of the interconnectedness of Russian religious thought, including implications for the content and mode of mediating salvation to people today.

prof. Pavel Ambros, Th.D.
Katedra pastorální a spirituální teologie
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc
pavel.ambros@upol.cz